

Martin FLOSMAN

Múzy ve válce. Skupina výtvarných umělců a další malíři v československé zahraniční armádě v letech druhé světové války

Epocha – Vojenský historický archiv a Československá obec legionářská, Praha 2024, 181 s.

● Výpravnou publikaci z pera Martina Flosmana, archiváře a zkušeného propagátora osobností vojenské duchovní služby, do značné míry opomíjených postkomunistickou historiografií, vydal Vojenský historický archiv (VHA) Praha za podpory Československé obce legionářské. Věnuje se v ní dosud neznámým osudům členů československé zahraniční armády, kteří působili za druhé světové války jako výtvarní umělci ve Velké Británii. Inspirací mu byla výstava *Výtvarníci na západní frontě*, která probíhala v závěru roku 2020 ve VHA a čerpala především z jeho fondů, doplněných o další informace z Národního archivu a jiných institucí.

V úvodní studii autor podrobil kritickému rozboru dosud existující literaturu, převážně zaměřenou na téma umělecké produkce československého válečného exilu jako takového. A to včetně knihy historičky umění Anny Pravdové *Zastihla je noc. Čeští výtvarní umělci ve Francii 1938–1945* (Opus – Národní galerie, Praha 2009), pojednávající o umělcích, kteří uprchli z nacisty obsazeného českomoravského prostoru do Francie. Většina dalších dílčích prací se věnuje především umělcům-civilistům a soustředí se na hudbu (koncerty), divadelní představení nebo literární a rozhlasové pořady.

Martin Flosman se však rozhodl vyplnit mezeru v povědomí badatelské a čtenářské obce sledující

aktivity druhého londýnského exilu doplněním osudů umělců začleněných do zahraničního vojska, přesněji do Československé samostatné obrněné brigády. Múzy prostřednictvím jejich maleb, kreseb, návrhů propagačních předmětů, ilustrací básnických sbírek, povídek nebo různých plakátů, pozvánek či jiných příležitostných tiskovin nejenže nemlčely, ale dokonce velmi důrazně, s širokou publicitou, promlouvaly. Cílem bylo pozvednout morálku spolubojovníků, ale především oslovovat obyvatelstvo hostitelské země a hlavního válečného spojence. Mnoha rozličnými způsoby informovaly britskou veřejnost o československé historii i státnosti a úspěších nacisty porobené první Československé republiky.

Unikátní a dosud nepublikovaná je např. autorova výpověď o zásluhách výtvarníka česko-polského původu, portrétisty a absolventa studia výtvarného umění v Paříži Wlastimila Hofmana (1881–1970), o formování zázemí pro českou exilovou komunitu na Volyni před vypuknutím druhé světové války. Čerpal zde z fondu Polský legion ve sbírkách VHA. V něm je uloženo více než sedm stovek portrétů a dokumentárních obrázků zachycujících např. české a slovenské dobrovolníky internované po okupaci východních území Polska Rudou armádou na podzim 1939 v táboře v Orankách. Tady se po přepadení SSSR nacisty začala formovat vojenská jednotka Ludvíka Svobody, později nasazená do bojů na východní frontě.

Vojáci jako emisaři kultury

Následující kapitoly jsou věnovány budování československé zahraniční armády na Západě od svízelných počátků v první polovině roku 1940 ve Francii přes chaotický ústup k jižnímu pobřeží po kapitulaci Francie, transfer do Velké Británie až po umístění jádra evakuovaného vojska v táboře u zám-

ku Cholmondeley. Po vzniku exilového ministerstva národní obrany bylo přikročeno k reorganizaci dobrovolnických oddílů a ke zformování 1. československé smíšené brigády původně pod velením brig. gen. Bedřicha Neumanna. Piloti byli zařazeni přímo do řad britského válečného letectva. V srpnu 1943 byli českoslovenští vojáci po svém příjezdu ze Středního východu začleněni do nově reorganizované Československé samostatné obrněné brigády, jejímž vedením byl pověřen brig. gen. Alois Liška.

Autor neopomněl zdůraznit, kolik úsilí muselo být vynaloženo po „mnichovské kapitulaci“ k uznání mezinárodní pozice skupiny politiků kolem Edvarda Beneše jako právoplatných reprezentantů československého státu. Jak složitá vyjednávání byla vedena, aby okleštěná republika byla považována za spojence postaveného na roveň evropským zemím, které se postavily třetí říši na vojenský odpor. Velitelé a politici v exilu se poučili ze zkušeností československých legií za první světové války, kdy propagace nasazení českého a slovenského národa v boji za vlastní státnost a národní existenci byla vnímána jako důležitá

součást boje. Také Francouzům, ale ještě více Britům i Američanům bylo zapotřebí předvést předválečné Československo jako stát s bohatou historií, tisíciletými křesťanskými a kulturními kořeny a úspěšně se rozvíjejícím hospodářstvím a uměním.

K tomu měla posloužit též činnost Oddělení vojenské propagandy a osvěty při Ministerstvu zahraničních věcí v Londýně a s tímto oddělením prostřednictvím Osvětového odboru československé brigády volně spojená Skupina výtvarných umělců. S jejím založením souhlasil osobně ministr národní obrany Sergej Ingr, „aby obrazem, fotografií a filmem dokumentárně zachytila vše, co souvisí se životem československých jednotek ve Velké Británii.“ (s. 40)

Výtvarníci zařazení do této skupiny (v jejím čele stál škt. Kamil Cipra, který měl s podobnou činností zkušenosti už z první světové války a po ní se snažil zdokumentovat boje legií, patřili do ní por. Václav Podsedník, voj. Karel Molnár, svob. Gejza Szobel a karikaturista voj. Zdeněk Kolařík) i mnozí další umělci z řad vojáků se výrazným způsobem podíleli na přednáškové a zejména výstavní činnosti propagačního oddělení. Úspěšná byla hlavně léta 1942–1943, kdy po velkých městech Británie a Severního Irsku putovala výstava o Československu (*Czechoslovakia – The Land of Ancient Civilisation and Modern Culture*) zahrnující množství akvarelů, olejomalb, linorytů i kreseb od vojáků-výtvarníků. Zachovala se kompletní dokumentace zmiňované výtvarné činnosti. Náměty jednotlivých děl se pohybují od poklidných žánrových výjevů a scének z plenéru regionů, kterými československé vojsko na své válečné anabázi procházelo (*Agde – tábor ve Francii, Přístav v Sète, Gibraltar, Cholmondeley, Leamington Spa, Břehy v Anglii*; vše od Kamila Cipry), po zachycení válečných hrůz

(*Bombardování města, Po náletu, Útěk před bombardováním, Vyhnaní, Mrtvá žena, Katedrála za bombardování, Rozbombardované domy v Londýně*; autory těchto válečných scén byli především Karel Molnár a Velen Fanderlík). Výstavní turné s rekordními počty návštěvníků (např. pouze v Bristolu výstavu zhlédlo na 750 tisíc osob) dosáhlo takového úspěchu, že budilo oprávněnou závist v očích ostatních Spojenců.

Vojáci-výtvarníci, zejména karikaturisté jako již zmíněný Zdeněk Kolařík nebo jediný římskokatolický duchovní mezi nimi, P. Bohumil Boček, se zasloužili i o ilustrování a redigování exilového tisku *Naše noviny* či zpravodajského a humoristického deníku *Prvý prapor*. Autor jejich situací nijak neidealizuje, otevřeně cituje a představuje dokumenty vypovídající o potížích, které provázely např. vydavatelskou činnost, zmiňuje také ne vždy příznivé přijetí některých satiricko-kritických zpráv o interní situaci vojska, zásobování atd. Zsvěcený obraz osobností výtvarníků ve zbrani vykreslil zejména díky důkladnému studiu kvalifikačních listin. U některých umělců vypovídají o odvrácené stránce jejich charakteru či dani za vrozený i odbornou přípravou posilněný talent: šlo o osobnosti bohémsky založené, ne vždy spolehlivé. Někteří byli záhy superarbitrováni a shledáni nevhodnými pro přímé vojenské nasazení.

Zapomenutí umělci

Snad nejobjevnější část publikace tvoří dvanáct biografických medailonů osobnostně a umělecky nejvýraznějších výtvarníků-vojáků. Jak již bylo řečeno, podklady pro jejich zpracování poskytly fondy VHA. Šlo zejména o kmenové listy, kvalifikační listiny nebo sbírku Oddělení vydávání osvědčení Ministerstva obrany České republiky, obsahující dokumentaci k žádostem o vydání osvědčení dle

zákona č. 255/1946 Sb., o příslušnících československé armády v zahraničí a některých jiných účastnících národního boje za osvobození. Biografická metoda práce dovolila autorovi plasticky vykreslit osudy výtvarníků v československém vojsku. V některých případech šlo o osobnosti všestranně nadané, pro něž umělecká činnost představovala jistou možnost úniku z bojového či profesního vypětí při plnění povinností v zahraniční armádě (např. mezinárodně uznávaný právní odborník a spoluzakladatel československého skautingu Velen Fanderlík, vojenský soudce a v závěru války spolupracovník gen. Bohuslava Ečera v komisi pro potrestání válečných zločinců u Mezinárodního vojenského tribunálu). V případě malířů profesionálů autor odhaluje smutnou skutečnost: podobně jako byl komunistickými ideology zamlčován přínos západního odboje pro osvobození ČSR, bylo před uměním-ilmnou veřejností ukryto i jejich dílo. Kniha *Múzy ve válce* má chvályhodnou ambici tento dluh napravit. Nejen milovníci výtvarného umění ocení v ní shromážděný bohatý obrazový materiál, citlivě vybraný a uspořádaný, i vysokou úroveň grafického zpracování.

Na závěr vzdejme opomíjeným umělcům v uniformách hold prostřednictvím citátu z projevu přednosti informační služby MZV v Londýně Karla Erbana proneseného při vernisáži výstavy v severoirském Belfastu 10. prosince 1942: „Malíř [Gejza] Szobel [...] není jen abstraktním umělcem, ale především bojovníkem [...], používá síly uměleckého výrazu jako zbraně [...] dovede zacházet štětcem a perem s větší jistotou než s puškou, a proto ve vojenském táboře, za podmínek pro uměleckou práci jistě málo vhodných, sahal ve volných chvílích po těchto zbraních [...], se kterými dovede bojovat s obdivuhodným důrazem.“

Jednou z významných serií Szobelových prací je soubor Hvězda Davidova [...]. Je to důrazný protest proti atrocitám, které páchá [...] nacismus na Židech.“ (s. 165) Tato slova přirozeně neplatí pouze o dodnes na Západě ceněném představiteli kubismu a abstraktního surrealismu, obdivovateli Fernanda Légera a Henriho Matisse, zmíněném Gejzovi Szobelovi, který byl za války mimo jiné pověřen zpracováním výtvarných objednávek pro britská ministerstva a státní úřady, ale též o celé řadě jeho spolubojovníků, mistrů štětce, pera a rydel.

Markéta Doležalová

My, občané Protektorátu

Námět, scénář a režie Ondřej Veverka

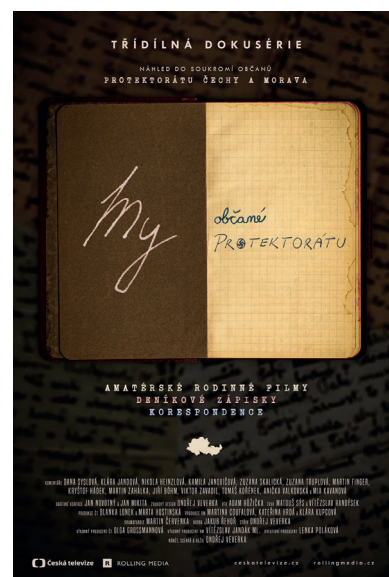
Česká televize – Rolling media, 2024

Když v roce 2022 uvedla Česká televize mimořádně vydařený devadesátiminutový dokument Ondřeje Veverky s názvem *Kuratorium*, v němž velmi precizně na základě historických pramenů a s pomocí dobových filmových dokumentů popsal, jak vznikla a fungovala na území protektorátu masová organizace Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, bylo jasné, že o tomto autorovi neslyšíme naposledy.

Jeho dalším a aktuálně posledním počinem je třídílná dokumentární série *My, občané protektorátu*, kterou Česká televize v premiéře odvysílala v březnu 2024. V celkové stopáži takřka 160 minut přináší exkluzivní filmové záběry především z rodinných sbírek pamětníků a jejich potomků. Ty jsou doprovázeny citacemi z různých osobních deníků, korespondencí a jiných dobových písemností. Každý díl je uveden slovy: „Na počátku 30. let

20. století byl na světový trh společně s jednoduchými a kompaktními kamerami uveden revoluční osmimilimetrový film. Amatérské filmování na černobílý, ale i barevný filmový materiál se stalo dostupnější a populárnější také v Československu. Stagnace nastala až s lety druhé světové války, kdy se film postupně stal drahým a nedostupným zbožím. Na rozdíl od německých kameramanů, kteří natáčeli zejména události politického rázu, se většina českých filmařů uchýlila k dokumentaci prostého rodinného života,“ čímž je částečně přiblížen i původ amatérského filmování, které ale nebylo výsadou všech, naopak v tehdejší společnosti vzhledem k jejímu rozvrstvení bylo velmi výjimečné a týkalo se buď opravdových fanoušků stále ještě mladého filmu, nebo těch, kteří si to mohli dovolit. Zejména barevný materiál byl velmi drahý a šetřilo se s ním. Záběry tak většinou nezobrazují všechny společenské vrstvy, ale nabízejí pohled jen na některé.

Celý dokument je vystaven chronologicky. V prvním díle se divák ocitne na konci třicátých let a nahlédne do vyostřené atmosféry mobilizace, událostí Mnichova a jeho důsledků, druhé republiky, zabrání země německým vojskem 15. března 1939 a vzniku Protektorátu Čechy a Morava, rozpoutání druhé světové války, demonstrací na podzim 1939 a zásahu Němců proti studentům a vysokým školám. Tento díl končí někdy na počátku roku 1940, kde navazuje druhý díl, který se snaží na léta 1940–1941 nahlížet z pohledu dějin každodennosti, všedních starostí, ale i radostí, které se ale chtít nechtíc prolínají s tzv. velkými dějinami. Připomíná například i původně odbojovou akci Viktoria, kterou Němci využili nebo spíše zneužili jako kampaň k oslavě německých vítězství (viz také text Stanislava Kokošky Armáda „V“ versus akce „Viktoria“ v *Paměti a dějinách* 1/2024). V závěru

druhého dílu se dostaneme až do období příchodu Reinharda Heydricha do protektorátu v roli zastupujícího říšského protektora, který od podzimu 1941 nastolil tvrdý teror českého obyvatelstva. Třetí a závěrečný díl se věnuje období 1942–1945. Začíná pohledem mimo protektorát, a to na výcvik československých vojáků v anglickém exilu, dále v něm rezonuje tzv. heydrichiáda, smrt R. Heydricha, následné hromadné zatýkání a popravy, vypálení Lidic a Ležáků. To všechno v následujících letech zanechalo následky na náladách ve společnosti. Změna nastala až s blížícím se osvobozením a koncem války, což se odrazilo i v opětovném zvýšeném zájmu o natáčení amatérských domácích filmů.

Obrazový materiál doprovázejí citáty z dobových textů, které se snaží posouvat děj vpřed a vytvořit plastický obraz názorového spektra protektorátní společnosti. Nikomu nestrání, vybrány jsou jak vlastenecké, tak proněmecké a stejně jako v případě filmových obrazů jde o jakési vzorky z možné škály postojů. Zde je podle mě první úskalí zvolené metody: dokument nebere, a ani nemůže brát